

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

IV. ULUSLARARASI ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİK SEMPOZYUMU

(18-20 EKİM 2018 ANKARA)

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler:

Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU

Dr. Ayşe ÇAMKARA ERGİNER

2.CİLT

ANKARA- 2018

SAFEVİLERİN KURULUŞUNDAN ÖNCE ORTADOĞUNUN SİYASİ DURUMU

The Political Situation In The Middle East Before The Foundation of The Safavids

Mehmet ŞEKER*

Öz

Stratejik öneme sahip Ortadoğu bölgesinde Safevîlerin kuruluşundan önce bazı büyük devletlerin ve bölgesel hâkimiyet tesis etmiş bazı güçlerin olduğu görülmektedir. 15. yüzyılın ikinci yarısına baktığımızda Ortadoğu'da üç büyük devlet görülmektedir. Bunlar Mısır ve Suriye'de hâkimiyet tesis etmiş olan Memlûkler, Doğu Anadolu ile Azerbaycan ve Irak'ta hüküm süren Akkoyunlu Devleti ve Anadolu'da doğu ve güneye doğru her geçen gün sınırlarını genişletmekte olan Osmanlı Devleti'dir. Dönemin bu üç büyük devletinin yanı sıra Maraş ve Elbistan dolaylarında hüküm süren Dulkadiroğulları ve Çukurova Bölgesin'de varlık gösteren Ramazanoğulları gibi beylikler de bölgede bulunmaktaydı. Safevîlerin kuruluşunun ve ilk temsilcilerinin daha iyi anlaşılması adına Safevîlerden önce Ortadoğu bölgesinde hüküm süren güçleri yakından tanımak gerekmektedir. İşte bu bildiride, Safevîlerin kuruluşundan önce bölgede hâkimiyet tesis etmiş güçler ele alınarak Safevîlerin hangi siyasi ve sosyal ortamda neşet ettikleri meselesi üzerinde durulacaktır. Çünkü Safevîlerin kuruluşundan önce bölgenin siyasi ve kültürel yapısının anlaşılması bu devletin daha iyi tanınmasına yardım edecektir. Bu bağlamda Safevîlerin kuruluşunun arefesinde, 1471-1472 yıllarında Halep'ten Tebrize ve oradan Kahire'ye kadar bölgeyi gezen ve müşahedelerini kaleme alan seyyah İbn Ecâ'nın yazmış olduğu *Kitâb fî Târih Yeşbek ez-Zâhirî* adlı eseri de müracaat ettiğimiz kaynaklardandır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Safevîler, Akkoyunlu Devleti, Memlûkler, Osmanlı Devleti

Abstract:

It is seen that some great states and some powers that established regional dominance existed in the Middle East region with strategic importance before the establishment of the Safavids. In this context, three great states are seen in the Middle East in the second half of the 15th century. These are the Mamluks who established dominance in Egypt and Syria; the Akkoyunlu State which was dominant in Eastern Anatolia, Azerbaijan and Iraq; and the Ottoman Empire which was expanding its boundaries to the east and south of Anatolia day by day. In addition to these three great states, there were also principals such as Dulkadiroğulları, rulers of Maraş and Elbistan, and Ramazanoğulları who were present in the region of Çukurova. In order to better understand the foundation of the Safavids and their initial effects, it is necessary to get to know the powers that prevailed in the Middle East region before the Safavids. Since an understanding of the political and cultural structure of the region before the establishment of the Safavids will help to better recognize this state, here, in this declaration, the powers that established dominance over the region before the foundation of the Safavids will be examined

* Arş. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi, Türkiye, mehmetseker@duzce.edu.tr

and the question of the political and social environment in which the Safavids emerged will be discussed. In this context, we also refer to the book entitled “The Book of History,” which is written by Ibn Eca, who traveled in the region from Aleppo to Tabriz, and from there to Cairo in 1471-1472, and who wrote his observations.

Key words: Middle East, Safavids, Akkoyunlu State, Mamluks, Ottoman State

1.Giriş

Safevîlerin kuruluşundan önce bölgenin siyasi ve kültürel yapısına göz attığımızda bölgede Türk nüfusunun çokluğu ve bölgenin hâkimiyetinin Türklere olduğu görülmektedir. Böyle bir ortamda neşet eden Safevîlerin, kuruluşunda ve terakki etmesinde Türk unsurun ağırlığının çok belirgin olduğu anlaşılmaktadır.

Şeyh Safiyyüddin’ün Erdebil’de kurmuş olduğu meşhur tekke, bölgede kalıcı ve derin izler bırakmıştır. Tekkeye gerek İlhanlı hükümdarı gerekse Timur’un önem vermiş olması, tekkenin bölgede ki nüfuzunu artırmasına tesir etmiştir (Gündüz, 2008: cilt 35-451-457). İlerleyen süreçteyse tekkenin bölgedeki etkinliği, artarak devam edecek ve nihayetinde Safevî Devleti’nin kurulmasına vesile olacaktır.

Safevî Devleti’ni kuran ve ilerleten unsurun, çok fazla sayıda Anadolu’dan göçüp İran’a giden Türk toplulukları olduğu anlaşılmaktadır (Sümer, 1999: III). Bu meyanda Anadolu’da bulunan Ustacalu, Rumlu, Şamlu, Tekelü ve Dulkadirli gibi birçok Türkmen oymağının Safevîlerin kuruluşunda etkili olduğu bilinmektedir (Sümer, 1999: 43-56; Yazıcı, cilt 10-54). Bunun yanı sıra idarî teşkilat yönüyle Safevîler, büyük oranda selefleri Akkoyunlu Devleti teşkilatından istifade etmişlerdir (Sümer, 1999: 202-203). Güçlü bir orduya sahip Akkoyunlular, kendilerinden önceki Türk devletlerinin askerî özelliklerini taşımaktaydı (Erdem, 2005: 60). Safevîler, kuruldukları bölgede geçmişten beri var olan sistemin bir devamıydı (Musalı, 2018: 36). Bu meyanda Safevîlerin, kendilerine tevarüs eden Türk devlet geleneği üzerinde kurulup gelişmiş olan bir devlet olduğunu söyleyebiliriz.

Bu çalışmada Safevîlerin kuruluşundan önce Ortadoğu’da bulunan siyasi güçler ve Doğu Anadolu Bölgesinde kırsal alanda Türk nüfusu hakkında bazı bilgiler verilecektir. Bu vesileyle Safevîlerin hangi siyasi ve sosyal ortamda neşet ettikleri hususu hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2. Safevîlerin Kuruluşundan Önce Ortadoğu'da Bulunan Siyasi Güçler

Akkoyunlulardan tevarüs eden miras üzerine kurulan Safevîler, büyük siyasi güçlerin bulunduğu bir ortamda neşet etmiştir. Safevîlerin kuruluşundan önce yani 15. yüzyılın ikinci yarısında Ortadoğu'da üç büyük devlet görülmektedir. Bu devletlerin Mısır ve Suriye'de hâkimiyet tesis etmiş olan Memlûkler, Doğu Anadolu ile Azerbaycan ve Irak'ta hüküm süren Akkoyunlu Devleti ve Anadolu'da doğu ve güneye doğru her geçen gün sınırlarını genişletmekte olan Osmanlı Devleti olduğu görülmektedir. Bu üç büyük devletin yanı sıra Çukurova Bölgesi'nde varlık gösteren Ramazanoğulları ve Maraş ve Elbistan dolaylarında hüküm süren Dulkadiroğulları gibi beyliklerinde bölgede var olduğu görülmektedir.

Mısır ve Suriye'de 1250-1517 yılları arasında hüküm süren Memlûkler, Mısır'da Ortaçağ'da kurulmuş olan devletler içerisinde en parlak dönemi temsil etmektedir (Durant, t.y.: 225). Mısır'ın yanı sıra Suriye ve Hicaz'a da hâkim olan Memlûkler, bölgede büyük bir devlet tesis etmişlerdir. Hristiyanlara ve Moğollara karşı İslâm dünyasını müdafaa eden Memlûk Devleti'nin önemi oldukça büyüktür (Bosworth, 1980: 84).

Oğuzların Bayındır boyundan olan Akkoyunlular (1340-1514), 15. yüzyılda Azerbaycan, Irak ve Doğu Anadolu'da hâkimiyet tesis etmiş bir Türk devletidir. Bu devletin en meşhur hükümdarı olan Uzun Hasan, 1452-1478 yılları arasında hüküm sürmüştür. Uzun Hasan'ın babası Akkoyunlu Devleti'ni kuran Karayülük Osman Bey'in oğlu Ali Bey'dir. Karamanoğullarını desteklemek suretiyle Osmanlıları karşısına alan Uzun Hasan, 1473 yılında Otlukbeli'nde Fatih Sultan Mehmet tarafından ağır bir yenilgiye maruz kalmıştır (Sümer, 1989: cilt-2-270-274; a.mlf., 2012: cilt-42-261-264). Bunun üzerine Akkoyunlular'ın bölgedeki etkinliğinin zayıfladığı anlaşılmaktadır. İlerleyen süreçteyse otoritesi zayıflamış Akkoyunlu sahasında, Safevîlerin gittikçe nüfuzlarını artırdıkları anlaşılmaktadır.

Doğu ve güneye doğru hızla genişlemekte olan Osmanlı Devleti, bölgenin en önemli siyasi güçlerinden birisiydi. Osmanlılar, 1468 yılında Karamanoğulları Beyliği'ne son vermek suretiyle Anadolu birliğini temin etmişlerdi. Bunun yanı sıra Fetret devrinin problemleri çoğunlukla halledilmiş ve devlet oldukça güçlü bir hale gelmişti. 1473 yılında ise Otlukbeli savaşını kazanan Osmanlılar, Akkoyunlu Uzun Hasan tehlikesini bertaraf ederek bölgede etkili bir konuma yükselmişti (Emecen, 2007: cilt-33-492).

Bölgede bulunmakta olan Üçok Türkmenleri Yüreğir boyundan, Dulkadiroğulları ise Bozok Türkmenlerindendi (Uzunçarşılı, 1969: 169, 176; Tekindağ, 1967: 17; Sümer, 1967: 164; a. mlf., 2007: cilt-34-442; Koca, 2015: 248, 271). Dulkadirli Türkmenleri genel olarak Maraş ve Elbistan havalisinde yaşamaktaydılar. Oldukça kalabalık nüfusa sahip Dulkadirli Türkmenleri, kendilerine bağlı olan bir kısım oymaklar göçebe hayatı yaşamakta olup kışları Çukurova, Amik ovası ve Halep civarına giderlerdi (Sümer, 1967: 174-175). Dulkadiroğulları Beyliği gibi Adana, Kozan (Sis), Ayas (Yumurtalık), Payas ve Tarsus civarında kurulan Ramazanoğulları Beyliği’de Osmanlı Devleti ile Memlûkler arasında stratejik bir coğrafyada bulunmaktaydı. Bu sebeple her iki beylik de, uzun yıllar bu iki devlet arasında mühim rol oynamıştır (Tekindağ, 1967: cilt-31/S. 123-345-350; a. mlf., 1967: 17-18). Bunun yanı sıra bölgede bulunan bu iki beylikten özellikle Dulkadirliilerin yakınlıkları vesilesiyle Akkoyunlular ile siyasi bazı münasebetleri bulunmaktaydı.

Safevîlerin etkinliklerini artırıp ardından devletlerini kurmalarının üzerine Dulkadirliiler, Safevîlere karşı Akkoyunluları desteklediler. Dulkadirliilerin böyle davranmasında herhalde Dulkadirli çatısında olup ancak Safevîlere karşı sempati duyan bazı Türkmen gruplarının varlığının olmasıydı (Alıç, 2017: 124-128).

3. Safevîlerin Kuruluşundan Önce Doğu Anadolu’da Kırsal Hayata Dair Bir İzlenim

Doğu Anadolu’da şehirlerde Türk nüfusunun yoğun olduğu gibi kırsal bölgelerde de Türk nüfusunun çok olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususta Seyyah İbn Ecâ’nın eserinde yer alan bazı malumatları delil olarak gösterebiliriz.

Halep’ten Memlûk elçisi olarak Tebriz’e Akkoyunlu Uzun Hasan’a gönderilen İbn Ecâ, yolculuğu esnasında birçok şehre uğradığı gibi Doğu Anadolu kırsalında bulunan bazı yerlere de uğramıştır. Kırsalda uğradığı bu yerlerden birisi Baba Taşkûn Zaviyesi’dir. Bu yer hakkında İbn Ecâ eserinde şu bilgileri nakletmektedir: “Hani ve Birecik’ten itibaren Fırat nehrini dördüncü defa geçtik. Bu gün üzerimde olan halsizlik ve düzensizlik daha da arttı ve ciddi ciddi öleceğimi düşündüm. Hatta birtakım hususlar hakkında vasiyetimi de yazdım. O gün orada ikamet ettik. Oradan da gecenin ilk üçte birinde ayrıldık. Sabahleyin Baba Taşkûn Zaviyesi’ne vardık. Burada bazı insanlar yaşamaktaydı. Bu insanlar oradaki arazileri ekip biçiyorlar ve elde ettikleri gelirlerden de oraya uğrayan yolcuları, fakirleri ve misafirlerini imkânları ölçüsünde yedirip içirmek suretiyle ağırlıyorlardı. Oradan da otu ve suyu bol olan bir yerde

konakladık. Orada pazartesi gününün öğlen yakınına kadar kaldık. Oradan da ayrılıp Süphan dağına varıp bir yerde konakladık (İbn Ecâ, nr. 3057, v. 32a; a. mlf., 2018: 76; Dehmân, 1986: 111).” Bu zaviyenin “Baba Taşkûn” adında bölgede şöhret sahibi bir Türkmen babasına nispet edildiği anlaşılmaktadır.

İbn Ecâ’nın Doğu Anadolu kırsalında uğradığı bir diğer yer ise Baba Haydar Köyü’dür. Burası hususunda da eserinde şu bilgileri vermektedir: “Erciş¹’e vardık. Tebriz, Bağdat ve İrakeyn sahibi merhum Muhammed Bey oğlu Sultan Kara Yusuf’un zaviyesine gelip konakladık. Kara Yusuf’un kabri de zaviyenin bulunduğu yerdedir. Bu türbe gayet mükemmel bir şekilde yapılmış. Beş gün orada halsiz bir şekilde kaldım ve pazar günü hastalığımın dolayısıyla takatim olmadığı için halsiz ve güçsüz düştüğümden ata binemediğim için sedye ile oradan ayrıldık. Sonra Baba Haydar Köyü’ne indik. Oradan da pazartesi sabahı ayrıldık ve Bend Mâhî² gölü yanında konakladık. Sonra sedyeyi kırıp parçaladım, ata binmeyi kabul ettim ve oradan ayrıldım (İbn Ecâ, nr. 3057, v. 32b; a. mlf., 2018: 77; Dehmân, 1986: 112).” Köye adı verilen Baba Haydar’ın şöhret sahibi bir Türkmen babası olduğu anlaşılmaktadır.

4. Sonuç

Safevîlerin kuruluşunda Anadolu’dan büyük küçük birçok Türk oymağının İran’a göç etmesi neticesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Türk nüfusunun azaldığı tespitini, 1471-1478 yılları arasında Türk kökenli müellif İbn Ecâ et-Türkî tarafından kaleme alınmış olan İbn Ecâ *Seyahatnâmesi* doğrulamaktadır. Müellifin eserinde verdiği bilgilerden hareketle Safevîlerin kuruluşunun arifesinde, Halep’ten Ahlat’a ve oradan Tebriz’e kadar yer alan bölgede Türkmen nüfusunun oldukça fazla olduğu dikkat çekmektedir.

Doğu Anadolu’da şehirlerde olduğu gibi kırsalda da Türk nüfusunun çokluğu dikkat çekmektedir. Buna bir delil olarak bölgede yer alan ve İbn Ecâ’nın bizatihi gidip müşahede ettiği Baba Taşkûn Zaviyesi’ni ve Baba Haydar Köyü’nü örnek gösterebiliriz.

Osmanlılar, Memlûkler ve Akkoyunlu Devleti sınırları arasında kritik öneme sahip bölgelerde, devlet kurma niyetinde olan yahut bağımsız ya da yarı bağımsız yaşamaya temayül eden Türk oymakları bulunmaktaydı. Bu gruplardan bazıları, zamana ve zemine göre bölgede ki güçlerden birisini tercih etmekte ve gerektiğinde de yer değiştirerek başka bir mekâna gidebilmekteydiler. Bu durumunsa Safevîlerin kuruluşunda etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Sonnotlar

- ¹ “Erciş” eski bir belde olup daha önceki adı “Ârsîse”dir. Günümüzdeyse Erciş, Van iline bağlı bir ilçedir (Dehmân, 1986: 112).
- ² “Bend Mâhî” ismi bir nehre itlak olunmakta ve bu nehir Van gölüne dökülmektedir. Muhtemelen müellifin Bend Mâhî gölü dediği, nehir olmalıdır. Bend Mâhî, Arapçada “sikrû’s-semek” yani “nehirde balığın önünü tutma, balığın su bendi” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Dehmân, *el-İrak*, s. 112. Farsça bir ibare olan “Bend Mâhî”nin “balık kayışı, balık ağı, balık bendi” gibi anlamları da bulunmaktadır. (İbn Ecâ, 2018: 77).

Kaynaklar

- Alıç, Samet. (2017). *Dulkadir Beyliği'nin Komşu Beylik ve Devletlerle Münasebetleri (1337-1522)*, (Basılmamış Doktora Tezi, KSÜ), Kahramanmaraş.
- Dehmân, Muhammed Ahmed. (1986). *el-İrak beyne el-Memâlik ve el-Osmâniyyîn el-Etrâk ma'a Rihle Emîr Yeşbek min Mehdi ed-Devâdâr İbn Ecâ*, Dımaşk.
- İbn Ecâ, Muhammed b. Mahmud et-Türkî, *Kitâb Mecmû'a fî et-Tevârih, Kitâb fî Târih Yeşbek ez-Zâhirî*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kütüphanesi, nr. 3057.
- . (2018). *İbn Ecâ Seyahatnâmesi-Bir Türk Seyyahın Kaleminden*, Trc. Mehmet Şeker, İstanbul.
- Emecen, Feridun. (2007). “Osmanlılar” İslâm Ansiklopedisi (TDV), C. XXXIII, s. 487-496.
- Erdem, İlhan. (2005). Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Ordularına Genel Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24/S. 37, s. 57-77.
- Gündüz, Tufan. (2008). “Safevîler”, İslâm Ansiklopedisi (TDV), C. XXXV, s. 451-457.
- Koca, Salim. (2015). *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Ankara.
- Musalı, Namıg, (2018). I. Şah İsmail'in İdarî-Askerî ve İctimaî-İktisadî Politikaları Üzerine Bazı Notlar ve Değerlendirmeler, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, İlkbahar 2018, 5(14), s. 1-46.
- Sümer, Faruk. (1999). *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara.
- . (1967). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, Ankara.

- (1989). “Akkoyunlular”, İ.A. (TDV), İstanbul, C. II, s. 270-274.
- (2012). “Uzun Hasan” İ. A. (TDV), C. 42, s. 261-264.
- (2007). “Ramazanoğulları”, İslâm Ansiklopedisi (TDV), , C. XXXIV, s. 442-445.
- Tekindağ, M. C. Şehabeddin. (1967). “II. Beyazid Devrinde Çukur-Ova’da Nüfuz Mücadelesi-İlk Osmanlı Memlûkluk Savaşları (1485-1491)” Belleten, C. XXXI, S. 123, s.345-350.
- (1967). *Anadolu’da Türk Tarihi ve Kültürü, Karadeniz Teknik Üniversitesinde 16.05.1966-31.05.1966 Arası Verilen Konferanslar*, Trabzon.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1969). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara.
- Yazıcı, Tahsin, “Safevîler”, İslâm Ansiklopedisi (MEB), C. X, s. 53-59.

Ekler

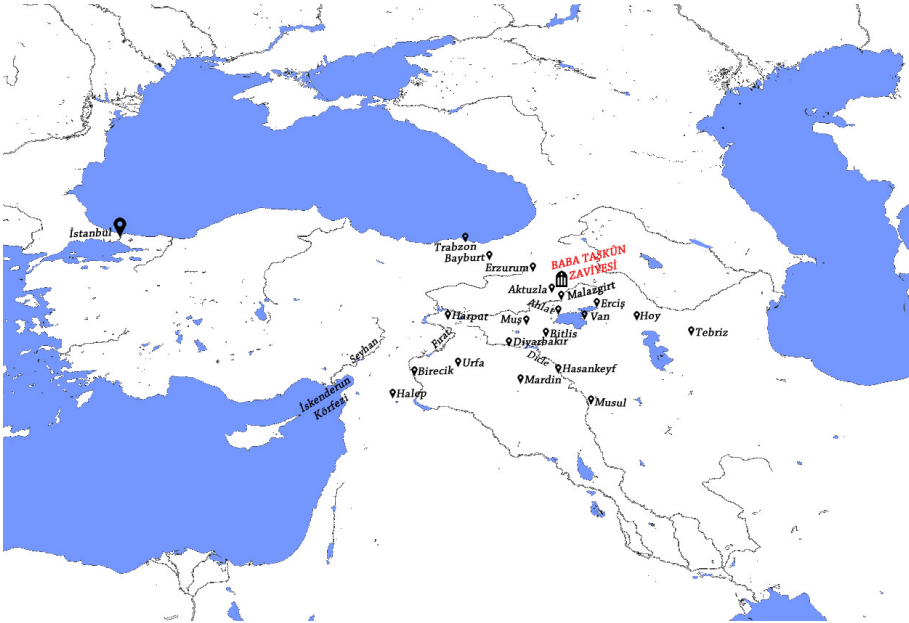

Ek-1: 15. yüzyılın ikinci yarısında bölgede hâkimiyet tesis etmiş devletleri ve beylikleri gösteren harita.

Alındığı Yer: İbn Ecâ, Muhammed b. Mahmud b. Ecâ et-Türkî, İbn Ecâ *Seyahatnâmesi-Bir Türk Seyyahın Kaleminden*, Trc. Mehmet Şeker, 2018, İstanbul, s. 127.

Ek-2: Baba Haydar Köyü'nü gösteren harita

Ek-3: Baba Taşkın Zaviyesi'ni gösteren harita.